

auteur een kort overzicht van de internationale Réveilbeweging en de geschiedenis van het Nederlandse diakonessenwezen. Met de oprichting in 1844 van het Utrechtse huis werd dan ook een begin gemaakt met evangelisatie door betoon van barmhartigheid op vele terreinen van het maatschappelijke leven.

Na de inleiding volgt de eigenlijke geschiedenis van het Utrechtse huis, die de auteur in drie periodes verdeelt. De periode 1844-1944 (59-182) is er een van 'manifestatie en profilering': een periode waarin we geleidelijk een ontwikkeling zien waarin de ziekenverzorging steeds meer centraal kwam te staan en de ziekenhuisfunctie van de instelling zich nadrukkelijker profileerde.

Zo werden de pastorale taken die het profiel van de diakones lange tijd nadrukkelijk bepaalden, rond 1900 meer en meer overgelaten aan de geestelijkheid. Het medisch onderwijs sloot ook steeds meer aan bij de lessen die door de Vereniging voor ziekenverpleging werden gegeven. De groei van het Utrechtse huis bespreekt de auteur uitvoerig aan de hand van de verbouwingen en uitbreidingen, hetgeen in 1929 zijn hoogtepunt beleefde met de opening van het nieuwe Diakonessenhuis in aanwezigheid van koningin-moeder Emma.

De periode 1945-1990 (183-234) was er een van interne verwickelingen, en extern kreeg men steeds meer te maken met een regulerende overheid. Het Utrechtse huis moest zijn positie binnen de lokale en regionale gezondheidszorg gaan legitimeren en verdedigen. In de jaren zeventig kwamen er steeds meer verbouwingen om zich bouwkundig aan te passen aan een modern ziekenhuiscomplex. Tevens kwam er een organisatorische aanpassing aan de vernieuwde identiteit, waarin niet langer de diakones, maar de christelijk geïnspireerde gezondheidswerker de bepalende factor zou zijn.

In de jaren negentig (335-360) maakte men zich definitief los van de historische context van het diakonessenwezen. De ingebruikname van de nieuwbouw in het jubileumjaar 1994 vormde een duidelijke markering van deze overgang. De nadruk lag op het patiëntgericht en kostenbewust functioneren als modern ziekenhuis, waarbij profilering door kwaliteit het nieuwe adagium werd.

Aan dit met talrijke foto's geïllustreerde en gedegen boekwerk ging tien jaar onderzoek vooraf. Dit is te zien aan het uitvoerige notenapparaat en de literatuurlijst. Naast het personenregister treffen we enkele bijlagen met alle namen van de diakonessen, medici, directie en bestuur in dienst van het diakonessenhuis. Zoals een gedenkboek betaamt, komen bijna alle bestuursleden en medici in deze studie wel aan de orde. Vooral bij de bespreking van de ontwikkelingen van de medische specialismen komt dit door het vluchtige benoemen, de leesbaarheid van het boek niet altijd ten goede.

Het is dan ook niet een boekwerk dat je in één keer uit leest, maar dat door zijn hoeveelheid aan informatie wel nieuwsgierig maakt naar meer. Zo blijf je je afvragen hoe het verloop van de geschiedenis van het Utrechtse huis zich verhield tot het Nederlandse diakonessenwezen. Deze studie geeft dan ook goede aanknopingspunten voor verder vergelijkend historisch onderzoek van het diakonessenwezen in Nederland.

Edwin Maes

H. van der Laan, *Jan Woltjer (1849-1917). Filosoof, classicus, pedagoog* (Amsterdam: VU-uitgeverij, 2000, 400 blz., f49,90, ISBN 90 5383 688 8).

Jan Woltjer behoort tot de voortrekkers van de neo-calvinistische beweging, welke zich in het

laatste kwart van de negentiende eeuw onder leiding van Abraham Kuiper op de nationale voorgrond drong. Woltjer is enigszins bekend gebleven als onderwijsman: voorvechter van de christelijk-nationale school (Vereniging voor CNS), ruim drie decennia hoogleraar aan de VU, voorzitter van de innovatieve Ineenschakelingscommissie, bij leven verpersoonlijking van — en postuum naamgever aan — het bekende gereformeerde gymnasium te Amsterdam. Veel meer wisten we overigens niet van deze stugge en steile, gesloten Groninger.

Hoewel Woltjer de eerste VU-professor was die lid mocht worden van de Koninklijke akademie van wetenschappen, heeft hij weinig gepubliceerd, zeker vergeleken met *collegae proximi* Kuiper en Herman Bavinck. Het meeste wat van hem in druk verscheen, betreft bovendien niet doorwrochte wetenschappelijke studies, maar schoolboeken, bijdragen in naslagwerken, recensies, rapporten, redes en andere korte gelegenheidsgeschriften, deels na zijn dood gebundeld. Aan een contract om zijn wetenschappelijk verantwoorde woordenboek op Lucretius, de klassieke auteur van een materialistisch leerdicht, uit te geven, onttrok de Duitse uitgever zich. Zijn filologische dissertatie uit 1877 over hetzelfde onderwerp vond pas honderdtien jaar later een Angelsaksische uitgever.

De grootste frustratie van Woltjers werkzaam leven moet geweest zijn dat zijn inspanningen als voorzitter van de staatscommissie ter voorbereiding van voorstellen tot reorganisatie van lager, middelbaar en hoger onderwijs (1903-1910) vruchteloos bleven. Het 1835 pagina's tellende rapport van deze Ineenschakelingscommissie verdween dermate diep in een departementale la dat senator Woltjer er niet in slaagde het in het parlement zelfs maar op de agenda te krijgen. Pas ruim een halve eeuw later — met de Mammoetwet — werd weer daadwerkelijk een poging ondernomen de verschillende onderwijssoorten, -typen en -niveaus wat rationeler op elkaar te laten aansluiten.

Hoewel Woltjer qua opleiding classicus was, heeft hij zich meer beijverd enerzijds als protestants politicus en pleitbezorger en anderzijds als docent, manager en deskundige op onderwijsgebied. Dit laatste betreft eigenlijk alle onderwijsniveaus. Hij begon als twaalfjarige kwekeling op een Groningse christelijke lagere school, stond aan de wieg van de gereformeerde kweekschool voor onderwijzers te Amsterdam en was een der eerste hoogleraren aan de VU. Het krachtigst heeft hij zijn stempel gedrukt op het gereformeerde gymnasium in de hoofdstad. Vanaf de oprichting in 1889 was hij er bijna dertig jaar lang tegelijk leraar, rector en voorzitter van het curatorium, welk laatste gremium overigens vrijwel niet bijeenkwam. Slechts van 1905 tot 1907 dulde hij een alumnus als rector naast zich. Na diens voortijdige dood nam Woltjer echter ook het rectoraat weer op zich als vanouds. Van der Laan citeert in dit verband het gedenkboek van dat Woltjer-gymnasium, waarin droog wordt opgemerkt dat Woltjer niet 'de gave van de gemeenzaamheid' bezat (294).

Het zou mooi zijn iets meer te kunnen begrijpen van leven, streven en sneven van deze tragische voorman-op-de-achtergrond. De monografie van Van der Laan brengt Woltjer echter niet veel dichterbij. De studie is het best te karakteriseren als een — nogal uitputtende — verzameling uittreksels van Woltjeriana: publicaties, manuscripten, verslagen, door studenten opgenomen collegedictaten. Er ligt aan dit boek veel arbeid ten grondslag, maar het is niet duidelijk hoe de lezer daar z'n voordeel mee zou kunnen doen. Wat wel waardevol is, is het inventariserende werk. Zo komt bijvoorbeeld aan het licht dat tenminste vanaf 1893 door onder meer Woltjer collegeseries in de pedagogiek en in de psychologie werden verzorgd op de VU, hoewel de desbetreffende leerstoel van Waterink pas van 1926 dateert. De auteur heeft Woltjers bibliografie ten opzichte van eerdere overzichten bepaald weten te verfijnen en completeren, ofschoon het aantal publicaties daarmee nog steeds het honderdtal niet te boven komt. Manuscripten, brieven en dictaten zijn met dit boek in kaart gebracht en deels gepubliceerd in bijlagen.

Nochtans schiet het exciperen, wat toch de hoofdmoot van het omvangrijke boek vormt, mijns inziens niet echt op. Dat komt vooral doordat het voor de lezer niet steeds te onderscheiden is wat uittreksel en wat commentaar is. Ik stuitte voorts op nog vier vervelende feilen. Ten eerste lijkt de onderzoeker meer geïnteresseerd in feitelijke volledigheid dan in historisch begrip. Dit blijkt onder meer uit een ontmoedigende herhaaldwang. Menig gegeven of redenering leest men op verschillende plaatsen in de hoofdtekst — soms zelfs op een en dezelfde bladzijde — en ook nog in een of meerdere noten, in een concluderende beschouwing en in een bijlage. Aan beknoptheid, helderheid en systematiek mankeert het dus. Ten tweede wil Van der Laan al te graag zijn miskende held aan de vergetelheid ontrukken en voor de toekomst profileren. Ten derde kadert hij zijn onderzoek helemaal niet in de bestaande historiografie in. En ten vierde zondert hij zich bij voorbaat af van het forum van de wetenschap door zich partijganger van zijn onderwerp te maken en — in een 'probleemhistorisch onderzoek' (12) — jargon en argumenten te gebruiken die slechts voor medestanders hout snijden. Wat moet een belangstellende buitenstaander immers met sjibbolets als; 'Mens-zijn is religieus-zijn' (12); 'Welke zin heeft de creatuurlijke werkelijkheid?' (13); 'Woltjer is op het voetspoor van Calvijn en de kerkvaders een verkeerde weg gegaan, een ontologische weg in plaats van een heilshistorische weg' (252)? Als iemand in 1954 Woltjer postuum calvinistische vooringenomenheid verwijt, heet dat bij Van der Laan — in Dooyeweerdiaanse traditie — 'dogmatisch' omdat het zou getuigen van 'wetenschapsgeloof' (210-211). Het zijn deze hoedanigheden die mij als lezer weinig vertrouwen in de objectiviteit en betrouwbaarheid van de geboden samenvattingen inboezemen. Als ik een en ander echter precies zou willen weten, weet ik nu dankzij Van der Laan wel waar te zoeken.

Johan Sturm

S. Thissen, *De spinozisten. Wijsgerige beweging in Nederland (1850-1907)* (Dissertatie Rotterdam 2000, Nederlandse cultuur in Europese context. Monografieën en studies XVII. IJkpunt 1900-3; Den Haag: Sdu uitgevers, 2000, xi + 322 blz., f49, 90, ISBN 90 12 08705 8).

Sinds jaar en dag wordt ons vanuit Rotterdam verkondigd dat Nederland over een rijke filosofische traditie beschikt. Vooral Michael Petry betoogde keer op keer dat Nederlandse historici de productie van eigen bodem ten onrechte hebben afgedaan als — naar internationale maatstaven — oninteressant. Niet iedereen was overtuigd: zou Nederland behalve Spinoza, Heymans en misschien L. E. J. Brouwer werkelijk iets hebben voortgebracht dat aan internationale kwaliteitsnormen voldoet? Maar goed, wie Petry's enthousiasme zag, gunde hem graag het voordeel van de twijfel en bovendien, uit een project dat op een filosofisch misverstand berust kan nog altijd iets voortkomen dat cultuurhistorisch belangwekkend is. In al die jaren is misschien geen enkele filosoof herontdekt die het buitenland ons zal benijden, maar de equipe van Petry slaagde er wel in de Nederlandse cultuurgeschiedenis aanzienlijk te verrijken. Een goede illustratie daarvan lijkt de laatste dissertatie die onder zijn leiding is voorbereid, Thissens boek over het Nederlandse spinozisme van de negentiende eeuw. Of slaagt Thissen er op de valreep toch nog in de scepsis weg te nemen?

Aan het spinozisme — in de late negentiende eeuw vooral bekend geworden door de activiteiten van Johannes van Vloten en een paar bevlogen gelovigen die de eerste moderne edities en vertalingen van Spinoza's werk op de markt brachten — besteedde de geschiedschrijver van de Nederlandse filosofie, Ferdinand Sassen, in zijn bekende overzichtswerk maar weinig